

VĚDY O ČLOVĚKU A FILOZOFICKÁ ANTROPOLOGIE

aneb

Co je na člověku tak mimořádného?

Vědu jsme dosud nahlíželi jako prostředek popisu světa. V rámci našeho světa však můžeme rozlišit dvě různé sféry, které kladou na vědecké poznání poněkud odlišné nároky. Prvním z nich je příroda, druhou je lidská společnost. Tyto dva druhy věd bývaly často charakterizovány jako vědy *přírodní* a tzv. „*duchovědy*“ (z německého *Geisteswissenschaften*); a zatímco první z těchto termínů přetrval, ten druhý se vytratil, protože představa, že vedle přírodovědců, kteří zkoumají přírodu (včetně lidí jakožto přírodního druhu), potřebujeme ještě specialisty na lidského *ducha*, který není součástí přírody, vyšla z módy spolu s descartovským dualismem (jak jsme o tom pojednali v kapitole o filozofii mysli). Přesto je však zřejmé, že vědy,

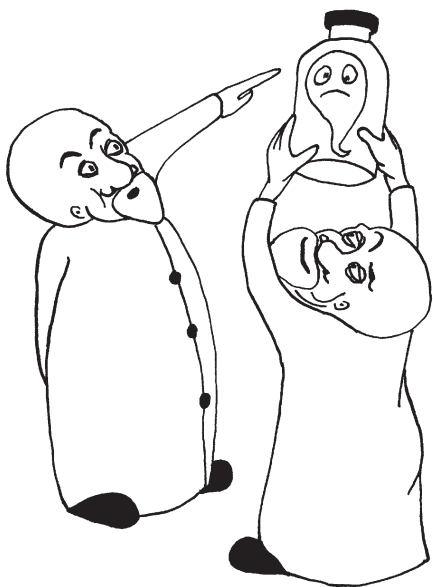
kterým se říká společenské, případně humanitní,* se od věd přírodních nějakým podstatným způsobem liší. V čem tedy tato jejich odlišnost spočívá?

Začněme poučnou historkou. Před časem jsem při cestě vlakem vyslechl rozhovor dvou starších, zjevně technicky vzdělaných mužů, kteří očividně nebyli příliš nadšeni směrem, kterým se naše společnost ubírala po pádu komunismu. Posměšně hovořili o tom, jak se náš první demokratický prezident i někteří další politici neustále ohánějí slovem *vize*. „Zodpovědně se přece mohou dělat *prognózy*,“ říkali, „vycházející z empirických dat. *Vize* je napodobenina *prognózy*, která se neopírá o žádná data, je to jenom něčí fantazie.“

Myslím, že tito mužové pominuli jednu podstatnou věc. Studují-li počasí, mohou dělat *prognózy* toho, jak bude zítra, za týden či za měsíc; studují-

* Česká terminologie zde není zcela ustálená. V mezinárodním kontextu se společenskými vědami zpravidla nazývají vědy, které zkoumají společnost metodami příbuznými metodám přírodních věd, jako je například sociologie nebo ekonomie; humanitními vědami se pak nazývají ty, které se od přírodních věd zásadně liší nejen svým předmětem, ale i svou metodou. Do té poslední skupiny se řadí takové vědy, jako je lingvistika či historie; sem se řadí i filozofie (i když v jejím případě je problematické hovořit o vědě – v angličtině se také nehovoří o humanitních *vědách*, ale prostě o *humanities*).

li chování mravenců v nějakém mraveništi, mohou udělat prognózu týkající se budoucnosti tohoto mraveniště. Taková prognóza se pak buď potvrdí, nebo nepotvrdí; v žádném případě ale nebude mít fakt, že jsem ji formuloval, na budoucnost počasí či zmíněného mraveniště žádný vliv. Zabývám-li se ale budoucností své vlastní společnosti (ať už tím myslím nějaký okruh svých přátel, národ, či celé lidstvo), mohu formulovat něco jako prognózu, která ovšem *může* budoucí vývoj ovlivnit – lidem se třeba mnou nastíněná budoucnost může zalíbit a mohou napomoci tomu, aby se stala skutečností. A to je *vize*: prognóza, která má, dalo by se říci, tendenci se uskutečnit.

To naznačuje podstatný rozdíl mezi přírodními a společenskými vědami. Ty první jsou čistě popisné, čili *deskriptivní*, ty druhé mohou kromě popisování dělat ještě jiné věci, třeba vytyčovat cíle. A protože vytyčovat cíle znamená vyhlašovat, co by jak *mělo být*, říká se o společenských vědách také to, že jsou více či méně *normativní*. (*Norma* nebo také *pravidlo* stanoví, jak *má* něco být.) Rozdíl mezi přírodními a společenskými vědami je také někdy jinými slovy charakterizován tak, že zatímco ty první se zabývají výhradně *fakty*, v těch druhých jde kromě toho (více či méně) i o *hodnoty*.

Abychom tomuto rozdílu porozuměli, doplníme nyní dichotomie *deskriptivní (popisující)* vs. *normativní (předepisující)* a *fakt* vs. *hodnota* ještě třetí: *příčina* vs. *důvod*. V přírodě se věci dějí proto, že mají příčiny; a zákony, které objevují přírodní vědy, se také vesměs týkají určování toho, jaký má jaká příčina důsledek. Součástí přírody jsou samozřejmě i lidé, a i u nich lze hledat příčiny toho, co dělají. (Pokud se například někam vydám, můžeme příčiny pohybu mých končetin stopovat do mozku, odkud se nervovou soustavou vydaly ony vzruchy, které tyto pohyby bezprostředně způsobily; můžeme hledat to, co způsobilo ony konfigurace vzruchů v mozku, které způsobily vyslání těchto signálů atd.) U lidí se však navíc má za to, že *jednají* na základě *důvodů*. (Například důvodem toho, že se někdo vydal na nádraží, může být to, že chce někam jet a že zakrátko jede právě tím smě-

rem vlak.) Důvody, proč lidé jednají tak, jak jednají, jsou pak na nejobecnější úrovni dány *hodnotami*, které přijímají. (Tak například na nádraží mohou jít proto, že chci jet do školy, protože považují za *správné*, aby byl člověk vzdělán – to jest vzdělání je pro mě hodnotou.)

Tohle samozřejmě neznamená, že by důvody (a hodnoty a normy) byly něčím, co se ve světě vyskytuje zcela nezávisle na příčinách (a faktech). Samozřejmě, že jedná-li člověk na základě důvodů (či uznává-li nějaké hodnoty nebo podřizuje-li se nějakým pravidlům či normám), jsou tyto důvody nějak „reprezentovány“ v jeho mozku a v tomto smyslu by se mohlo zdát, že důvody jsou jenom příčiny viděné pod jiným zorným úhlem; situace je však komplikovanější. Zásadní rozdíl mezi příčinou a důvodem je v tom, že zatímco příčina vede k určitému chování či fungování s železnou nevyhnutelností, důvody vedou k určitému jednání „vyhnutelně“ – ve shodě s důvody jednáme ne proto, že bychom jinak nemohli, ale proto, že *jsme přesvědčeni*, že jinak *nesmíme*.

Zdá se tedy, že ve společenských vědách – a ve filozofii – jde do nějaké míry o něco jiného než v těch přírodních. A protože, jak jsme uvedli výše, není už dnes jednoduché tohle svádět na rozdíly v *předmětu* jejich zkoumání („příroda vs. duch“), bývá to dnes obvykle viděno spíše jako rozdíl v aspektu. (Jak sociologa, tak epidemiologa zajímá lidská společnost; způsob, kterým se o ni zajímají,

je ale zřejmě velice odlišný). Můžeme to vyjádřit i tak, že jde o dva odlišné druhy *porozumění*: pro přírodovědce znamená *porozumění* prostě nalezení zákonů, kterými se daná problémová oblast řídí; pro společenského vědce jde zpravidla o něco trochu jiného, ne tak jednoduše formulovatelného.

Zvláště z německé filozofické tradice vyplývá názor, že porozumění, o které jde společenským vědám a filozofii, není tím druhem porozumění, k němuž dospíváme, když pochopíme, jak funguje nějaký složitý stroj, ale spíše tím, které získáváme, když porozumíme nějakému jinému člověku, to jest když v jeho činech najdeme nějaký smysl. Pro hledání porozumění v tom druhém smyslu se pak někdy používá termín *hermeneutika*, jehož původním smyslem byla zejména interpretace (= hledání smyslu) biblických textů. Pravděpodobně nejdůležitějším propagátorem hermeneutiky ve filozofii byl Hans-Georg Gadamer (ze současných analytických filozofů zastává nikoli nepodobný názor Donald Davidson).

Tím se dostáváme k otázce, zda je tu něco natolik zásadního, co člověka odlišuje od zbytku světa, aby to ospravedlnilo fakt, že se člověkem nelze teoreticky zabývat stejným způsobem jako tím ostatním, co je předmětem našich teorií. Tyto úvahy nás zavedou do oblasti filozofické *antropologie*, to jest do oblasti iniciované otázkou, *co to je člověk*. Kandidátů na jednoslovnou odpověď na otázku, čím se člověk vyznačuje, je ovšem v dílech filozofů

možné najít celou řadu: *vědomí, mysl, rozum, jazyk, význam, kultura, umění, náboženství...* Podstatné je, zda se něčím z toho člověk od jiných tvorů odlišuje *kvalitativně*, nebo zda se jedná jenom o rozdíly *kvantitativní*: řekneme-li například, že člověk je *rozumný* živočich, znamená to, že ho jeho rozum činí se všemi ostatními tvory nějak *nesouměřitelným*, nebo jenom to, že je z hlediska inteligence na jedné straně spektra, na jehož druhém konci jsou třeba prvoci?

Toto zkoumání samozřejmě souvisí s výše položenou otázkou, tj. jakým způsobem může vypadat výklad lidské společnosti a člověka v ní – jestliže je člověk něčím bytostně jiným než všechno ostatní ve světě, pak asi bude muset i cokoli, co by mělo být jeho výkladem, vypadat nějak podstatně jinak než výklady přírody, které nám dodávají přírodní vědy. Existuje zde tedy nějaký nepřeklenutelný rozdíl? (Zdůrazněme slovo *nepřeklenutelný*, protože o tom, že existují různé podstatné rozdíly mezi člověkem a jinými tvory – o netvorech ani nemluvě – pochybovat jistě nelze.) Odpovědi na tuto otázku se výrazně různí. Na jedné straně spektra se setkáváme s názory, že jediná smysluplná forma výkladu je ta standardní v kontextu přírodních věd, a že tedy i člověka můžeme popisovat či vykládat jedinečně tímto způsobem. Na druhé straně spektra pak najdeme názory, podle kterých člověka vykládat nelze vůbec nijak – porozumění člověku podle toho názoru vůbec nemůže být záležitostí něčeho

takového, jako je výklad či teorie. Jediným, kdo by nám s ním snad mohl pomoci, by podle tohoto názoru byli básníci.

Tyto dva krajní názory se shodují v závěru, že jinou než přírodovědeckou *teorii* člověka udělat nelze. (Ovšem zatímco podle toho prvního názoru je to proto, že taková teorie nám k pochopení člověka stačí, podle té druhé představy nám k jeho pochopení naopak nestačí žádná teorie.) Mezi těmito dvěma extrémami se pak nacházejí názory, že teoretické porozumění člověku možné je, jsou k tomu ale potřeba jiné pojmové nástroje nebo jiné metody, než jaké nám dávají k dispozici přírodní vědy.

O jaký druh porozumění jde ve společenských vědách, jsme již podrobněji naznačili: jde o hledání nejenom příčin, ale i důvodů, o zkoumání nejenom faktů, ale i hodnot a o pohled nejenom deskriptivní, ale i normativní. Mnoho filozofů se, často v návaznosti na Wittgensteinovu analýzu role pravidel v rámci našich jazykových her, domnívá, že odlišnost předmětu společenských věd od předmětu věd přírodních se koncentruje do faktu, že zatímco přírodní vědy studují *pravidelnosti* (které vyjadřují v podobě přírodních zákonů), společenské vědy studují navíc *pravidla*, kterými se lidé *řídí* (což je něco, co nemá v přírodě obdoby). (Tohle je ovšem názor, který lze vystopovat zpět až ke Kantovi – ten tvrdil, že zatímco příroda je *říší zákona*, lidská společnost je *říší svobody* – lidé se nejen

musejí slepě řídit přírodními zákony, ale mohou se i *svobodně* rozhodnout se řídit svými vlastními *pravidly*.) Peter Winch charakterizuje roli pravidel v rámci lidského konání následujícím způsobem:

Podobné úvahy jsou ve hře i v případě mého výše uvedeného srovnání reakcí psa, který se naučí novému kousku, a člověka, jenž si osvojí jazykové pravidlo. Člověk je ve srovnání se psem mnohem složitější, avšak důležitý je logický rozdíl mezi pojmy, o které tu jde. Zatímco člověk se naučí chápat pravidlo, pes se naučí jen určitým způsobem reagovat. Rozdíl mezi těmito pojmy *vyplývá* z rozdílu ve složitosti příslušných reakcí, *avšak nelze ho na jeho základě cele vysvětlit*. ... Pojem chápání má kořeny v sociálním kontextu, v němž není pes zapojen takovým způsobem, jakým je v něm zapojen člověk.

(Překlad Tomáš Suchomel)

Winch tak patří k těm, kdo vycházejí z Wittgensteina, ale na rozdíl od některých jeho postmoderních interpretů, které uhranulo Wittgensteinovo konstatování plurality jazykových her, má pocit, že mnohem podstatnější jsou Wittgensteinova zkoumání role pravidel.

V rámci nedávné filozofie propukla také debata o tom, zda lze hodnoty skutečně oddělit od faktů, to jest zda je od sebe možné jasně oddělit hodnotově neutrální *popis* a *hodnocení*. Vraťme se k pří-

kladu Michela Foucaulta, o kterém jsme hovořili v kapitole o relativismu: řekneme-li o někom, že je *blázen*, je to popis, nebo hodnocení? (Foucault říká, že taková slova se sice tváří jako popis, ale ve skutečnosti jsou zásadními hodnoceními s velice neblahými následky pro ty, kterým jsou udělovány.) Na jedné straně můžeme argumentovat, že máme určitá empirická (snad i lékařsky ustanovená) kritéria toho, kdo blázen je a kdo není; na druhé straně nás však takováto klasifikace opravňuje k tomu, abychom s takto klasifikovaným člověkem jednali zcela jinak než s jinými lidmi, třeba mu dokonce upírali práva, která jiní lidé samozřejmě mají.

Spory o oddělitelnost faktů od hodnot úzce souvisí s diskusemi o postmoderním pluralismu, kterými jsme se zabývali v kapitole o relativismu a postmoderně. Konstatovali jsme, že zatímco z moderního pohledu se lidstvo ubírá kupředu po nějaké relativně jasné cestě, přičemž zárukou jeho pokroku na této cestě je hromadění poznatků

o světě, které provádí věda, z postmoderního hlediska je věda jenom jednou z mnoha lidských aktivit, která nemá nijak výsadní postavení (takže náš špičkový vědec nedělá nic, co by se dalo nadřadit tomu, co dělá třeba burjatský šaman – oba uspokojují jisté potřeby, náhodně vzešlé v rámci jejich společnosti). Přitom nárok na výsadní postavení vědy se obvykle odvíjí z toho, že ona jediná nám zprostředkovává poznání našeho světa.

To ale předpokládá, že poznání je jenom jedno, že to, co poznáváme, tu prostě je, a pokud se nám to poznat podaří, pak jsou naše poznatky nezávislé na tom, jaké máme zájmy či jaká je organizace naší společnosti – tyto poznatky prostě přímo reprodukují fakty, tak jak ve světě „leží“. Jinak by tomu ale bylo, kdyby fakty nebylo možné oddělit od hodnot – kdyby výsledky poznání nějak podstatným způsobem závisely na těch, kdo poznávají, a na jejich zájmech.

Kdo je kdo

Peter Winch (1926–1997). Britský filozof, proslulý zejména aplikací myšlenek Ludwiga Wittgensteina na společenské vědy. Česky vyšla jeho klíčová knížka *Idea sociální vědy a její vztah k filosofii*.

Hans-Georg Gadamer (1900–2002). Německý filozof, částečně navazující na Husserla, ale rozvíjející filozofické myšlenky zejména ve směru k problémům interpretace lidského jazyka, lidského jednání a lidských institucí.

Česky vyšel výběr jeho textů *Člověk a řeč* (připravuje se překlad jeho klíčového díla *Pravda a metoda*).

Co se k tématu dá dál v češtině přečíst?

Berger, P., Luckmann, T.: *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. CDK, Brno 1999, zejména Úvod.

Winch, P.: *Idea Sociální vědy a její vztah k filosofii*, CDK, Praha 2004.

Gadamer, H.-G.: *Občané dvou světů*, v knize *Člověk a řeč*, OIKOYMENH, Praha 1999.